
KÖNYVEKRŐL

SZAKÁL GYULA

A politikatudomány arcai

Szerkesztette: A. Gergely András, Bayer József,
Kulcsár Kálmán. Akadémiai Kiadó, 1999.

Még a rendszerváltást követő egy-két évben is komoly gondban voltak az akkor még új tantárgynak számító politológiát oktató tanárok. Jóllehet, a korábbi („tud. szoc.-os”) dogmaabroncs már évekkorábban alaposan meglazult, s mindenki saját felkészültsége és ízlése alapján oktathatta a tárgyat, ám a hallgatóknak jó szívvel ajánlható és könnyen hozzáférhető könyvek az 1990-es évek közepéig jórészt hiányoztak. A demokratikus politikai intézményrendszer és gyakorlat történelmi mértékkel mérve igen gyorsan és zökkenőmentesen formálódott ki, de a politikai folyamatokat elemző tudományok egy kicsikét mintha zavarban lettek volna. Igazságtalan vélemény volt ez akkor is és méltatlan észrevétel most is, hiszen egy új diszciplína megalapozásához hosszú évek kutatásai kellene. Tíz évvel a váltás után már nyilvánvaló, hogy a politológia kutató műhelyei igen gyorsan maguk mögött hagyták ezt a megalapozó szakaszt, és sorra jelentkeztek tanulmányköteteikkel, tankönyveikkel. Ezek sorában tematikai gazdagságát és színvonalát tekintve kiemelkedő az MTA Politikatudományi Intézetében összeállított vaskos kötet. A szerkesztők és az írók szerint ez a kiadvány az intézet évtizedes munkásságát szeretné bemutatni, amit segédanyagként szánnak a felsőoktatási intézményekben folyó politológiai képzéshez.

Az imponálóan vaskos kiadványban érezhetően viaskodik egymással a tankönyv, a kutatásra inspiráló kézikönyv és a munkák eredményeit bemutatni kívánó tanulmánykötet szemlélete. Az írásoknak nemcsak a stílusa tér el egymástól, hanem az építkezésük íve is, ami érthető, hiszen eredetileg más-más

célből készültek ezek a tanulmányok. Kis észrevétel ez és méltatlan a kiadvány tartalmi gazdagságához képest, de az olvasó számára talán ezek tűnnek fel elsőnek. Azt is jól tudjuk, hogy közel húsz tekintélyes, önálló karakterrel rendelkező kutató munkáját nem könnyű megközelítőleg is összhangba hozni. Érződik is a szerkesztők igyekezete, ahogyan megpróbálják egységes keretben tartani az írásokat. Némi könnyebbséget jelentett, hogy a szerzők mindegyike komoly publikációs múlttal és oktatói tapasztalattal rendelkezik.

A hat fejezetre tagolódó kötet hagyományt tisztelő módon indul (Elméleti modellek, Alkotmányos berendezkedés, Politikai tagoltság), amit egészen újszerű részek (Politikai magatartás, Nemzetközi viszonyok, Politikai tudatformák) követnek. A kiadványt forgatók számára nem ígérhetünk könnyű olvasmányt, de bátran állíthatjuk, hogy az olvasás megéri a fáradságot.

Az első fejezet mind a kötet, mind pedig a politikatudományt illetően megalapozó jellegű. Ezek a tanulmányok a leginkább tankönyvszerű részek, amelyek más könyvekben, jegyzetekben is megtalálhatóak. Érezhető a szerzők igyekezete, hogy a filozófiától, a szociológiától, pontosabban a jogszociológiától elszakadva a politikai eszmék fejlődését vagy a politológia módszertani megalapozását önálló, saját bázison keressék. Itt vehető észre leginkább a tudomány ifjú volta. Két tekintélyes szerző, Kulcsár Kálmán és Bayer József egymástól függetlenül az eszmei, elméleti előzményeket vizsgálja. Így fordulhatott elő, hogy egészen más összefüggésben és főként más céllal íródva, de pl. a „Politikai filozófia”, illetve „Rövid kitérő a politikai filozófiához”, vagy a „Politikai gondolkodás jogi keretek között” és a „Politikatudomány és jogtudomány” alfejezetek (csak a legtipikusabbat emeltük ki) megisméltódnak a két szerzőnél. Itt természetesen nem egyszerű duplikációról van szó, hiszen Kulcsár a gondolati előzményeket kereste, Bayer pedig a tudományelmélet és módszertan oldaláról közelített. Nem ugyanarról beszéltek, de egy-két gondolat óhatatlanul megisméltódtott. Az oktatók és a kutatók számára nem jelent ez különösebb nehézséget, hiszen pontosan tudják, hogy miről van szó. De ezek a részek nem is igazán nekik íródtak. Tapasztalataink szerint a tudománnyal most ismerkedő hallgatók számára a kissé bonyolultan felépített alfejezetek némi zavart okoznak. Ezt a nem túl jelentős, inkább csak a használat közben felbukkant technikai jellegű észrevételt szeretnénk kiegészíteni egy tartalmi felvetéssel. A politikai filozófiák tárgyalása során Bayer megmaradt a jól ismert nevek (Szent Ágoston, Aquinói Szent Tamás, Hugó Grotius stb.) tárgyalásánál. Az európai gondolkodás megalapozásánál célszerű lett volna kitérni Salisburiensis, Occam, Marsilius, Cusanus stb. munkásságára. Annál is inkább, mert ezt kiválóan megalapozta és kiegészítette volna a Nemzetközi viszonyok fejezet több tanulmányát. A középkori innováció tár-

gyalásánál remekül lehetett volna támaszkodni ezekre a gondolati előzményekre.

A második fejezetben a demokrácia jogelméleti, illetve alkotmányos megalapozását és jogi hátterét ismerhetjük meg. Néha nehéz eldönteni, hol végződik a jogtudomány és hol kezdődik a politikatudomány. Annak ellenére, hogy a szerzők (Szigeti Péter és Szoboszlai György) mindent megtettek, hogy a jogi összefüggéseket és a nyelvezetet a politikai intézmények működésének a megértésére redukálják, ez korántsem bizonyult egyszerű feladatnak. Egyben jó példa arra is, hogy a politikai folyamatokról mennyire másként gondolkodik egy jogász, egy történész vagy egy szociológus. Ez utóbbira kiváló példa Böhm Antal, aki „Az önkormányzatok és a helyi hatalom” című tanulmányában igen kiváló érzékeléssel hozza megérthető és átélhető közelségbe a politikai folyamatokat. Az angol, francia, porosz és osztrák modell elvi áttekintése után gyorsan rátér a hazai települési önkormányzatok vizsgálatára. Megállapítja, hogy még mindig hordozzuk azt a régi nyűgöt, hogy „hazánkban a lokális politika tradicionálisan háttérbe szorul a nagypolitika mellett”. Ezt elintézhethetnénk akár egy vállvonással, hiszen a nagypolitika iránti szűkülő érdeklődést is jobbára a média tartja fenn. Ugyanakkor „helyi szinten” érezzük, hogy milyen utakon közlekedünk, az iskolák milyen esélyeket adnak gyerekeinknek, sőt, az egészségügyi ellátást is helyhez kötötten érzékeljük. A szerző tömören, ámde mégis lényegretörően elemzi az első ciklus (1990–1994) önkormányzati politikáját. Megállapítja, hogy ezt a korszakot „a gazdasági ellehetetlenülés és az erőforrások szűkössége jellemezte”. Erre a situációra az önkormányzatok háromféle stratégiát alakítottak ki. Az egyik módszer a régi „kijárási” mentalitás továbbéltetése, a másik technika a minden erőforrás felkutatása és felhasználása, végül harmadik megoldási módként felmerült a vállalkozásként működtetett önkormányzatok modellje. (Ez utóbbival kapcsolatban Böhm Antal, tegyük hozzá: teljes joggal, nagyon szkeptikus.) Sajnálhatjuk, hogy a második önkormányzati ciklus (1994–1998) elemzése nem ezt a sémát követi, hanem más vizsgálati szempontokat vet föl. Mivel a polgármesterek és a képviselők kétharmadát újra választották, lehetőség nyílt volna az önkormányzati politizálás stabil jellegzetességeinek felvázolására. Az is rejtve maradt, hogy az országos politikai elit egy-egy választás után miként változtatja meg viszonyát az önkormányzatokhoz.

A kötet talán legértékesebb fejezetei a politikai tagoltságról és a politikai magatartásról szólnak. A pártokról, pártrendszerokről és a választói magatartásról szóló részeknél az elméleti irodalom áttekintése után mindjárt a legfrissebb magyarországi kutatások eredményével is megismerkedhetünk. Talán didaktikai szempontból is ezek a részek sikerültek a legjobban, hiszen a szerzőnek az áttekinthető tankönyvfejezet

és a továbbgondolásra, kutatásra inspiráló tanulmány előnyeit sikerült ötvözniük. Ez a megállapítás még akkor is igaz, ha tudjuk, hogy ezek a témák a politikatudomány legérdekesebb és egyben leghálásabb részei. Jól példázza ezt Enyedi Zsolt írása, aki szerint a „modern idők gladiátorainak szerepét betöltő pártok vetélkedésének kétségkívül élvezeti értéke van”. Ezt követően összefoglalja a pártok történeti alakváltozásait, a pártrendszereket és az ezeket befolyásoló tényezőket. A szerző érezhetően küzd a bőség zavarával, hiszen a téma szakirodalmára óriási. Enyedi azzal is viaskodik, hogy milyen logikai vonalra fűzze fel ezt a töménytelen sok információt. Végül a kézikönyvek szokásos felépítési módjánál maradván minden fontosabb kutatótól felvillant egy-egy véleményt. Nem kis intuitív érzékre volt itt szüksége, hiszen ki kellett emelni azokat a momentumokat, amelyek a pártviszonyok mélyebb megértését segíti elő. Feladatát jól oldotta meg, hiszen sikerült érzékelhetővé tennie, hogy a társadalom szerkezetének a változásai, az emberek gondolkodásának, értékvilágának a módosulásai és a pártokat irányító szűkebb vagy tágabb csoport törekvései miképpen jelennek meg a pártok életében. A politológiában kevésbé tájékozott olvasó vagy a tudománnyal most ismerkedő hallgató a tanulmány átolvasása után meggyőződhet arról, hogy a magyar pártpolitikában semmilyen rendkívüli események sem történtek, hacsak az nem, hogy a magyar politikusoknak és a választóknak igen rövid idő alatt, sűrítve kellett megtanulniuk azt, amire Nyugat-Európában több emberöltő állt rendelkezésére.

A pártok és pártrendszerek elméleti megalapozása után Fricz Tamás a magyar politikai viszonyokat elemzi. Talán kisebb szerkesztési hibának nevezhető, hogy tanulmánya elején a pártok szerepéről szólva röviden megismétli az előző cikkben már olvasottakat. A rövid bevezető után logikusan és könnyed stílusban tekinti át a hazai pártosodás jellemzőit, majd kronologikus sorrendben elemzi az események alakulását. Élmény olvasni a lazán, de egyáltalán nem színvonaltanul gördülő sorait, amelyből érződik a publikációs gyakorlottság. Sajnálhatjuk azonban, hogy a terjedelmében is rövid tanulmány nem igazán haladja meg a hírlapi publicisztikát vagy az ismeretek tapasztalati szintjét. „A pártokhoz való kötődés erőteljes hiánya, az ingadozó, bizonytalan szavazók nagy száma” jellemzi a magyar viszonyokat – emeli ki Fricz. Olvashatunk még a választói magatartás kiszámíthatatlanságáról és a politikával szembeni bizalmatlanságról. Ez mind igaz, de jó lenne egyszer mélyebben megismerni ezeknek az okait. Persze az lehet – rémül meg az ismertetés írója –, hogy pont a pártok nem akarják ezeket megadni, vagy ha mégis, igyekeznek nem venni tudomást róluk.

Égészen más szempontból íródott Szabó Máté tanulmánya a civil társadalomról és a mozgalmakról. Tankönyvszerű szerkesztési elvvel és könnyen érthető fogalmazással találkozunk

ebben az írásban is. Sajnos a magyar viszonyokról alig esik szó, pedig sok esetben életszerűvé, érthetővé tenné az elvont kategóriákat. Hiányérzetünket viszont gyorsan pótolja Szoboszlai György, aki a magyar választási rendszer rejtelmibe vezeti be az olvasót. Azért beszélek itt rejtelmekről, mert a téma szakértőinek kivételével csak nagyon kevesen igazodnak el a magyar választói jog részleteiben. Pedig igen sok esetben nüanszok dönthetik el egy-egy párt parlamentbe jutását vagy az ottani erőviszonyokat. Hogyan működik az a számmisztika, amely a területi egységek relatív különbségét abszolúttá változtatja, vagy miképpen történik a szavazatok országos listára való „felcsúsztatása”? Ezeknek a nyomon követése valóban embert próbáló feladat. A pártok vezetői viszont mindezt pontosan tudják: néha úgy tűnik, energiájuk ki is merül a parlamenti többség kiügyeskedésében. Szoboszlai érezhető rutinnal oldotta meg feladatát. Az általános elvek követhető áttekintése után a választási rendszerben megbúvó manipulációs lehetőségeket vizsgálta. A képviseleti elv és a kormányozhatóság elve még kibővült a kerekasztal-tárgyalások beépített biztosítási technikáival. Ugyanakkor elgondolkodtató, hogy az átmenetinek szánt és tudatosan bonyolulttá tett szisztéma mind a mai napig stabil maradt.

A kötet építkezési elvének megfelelően az elméleti tanulmányoktól a mindennapok politikai világába érkezünk. Ebből a szempontból a kiadvány legélményszerűbb írását Gázsó Ferenc és Stumpf István jegyzi. A választói magatartás és a pártok társadalmi beágyazottságát vizsgálva először az elméleti modelleket ismertetik. A michigani modell, a racionális választás és a generációs értékváltás elmélete meggyőzően bizonyítja, hogyan válhat a politológia a gyakorlat számára az egyik leghasználhatóbb társadalomtudománnyá. Ezekre az ismeretekre épülnek a különböző típusú (jelöltközpontú, pártközpontú) választási kampányok. Érdekes, hogy nem igazán térnek ki a magyar sajátosságokra, amely mind ez idáig döntően a pártok választási programjára épített. A magyar választói magatartás legfontosabb összetevőit öt kérdésre redukálta a szerzőpáros: a társadalmi helyzet; az egyének politikai érdeklődése; a hatalmi-uralmi szisztéma teljesítményének értékelése; a civil társadalom működése és a pártok teljesítménye. Ezek kétségekívül jól használható elemzési szempontok, de a három választás tapasztalatai után már elnagyoltnak tűnnek. Nem tévedünk, ha úgy ítéljük meg, hogy ez lesz a politológiának az a területe, amely a közeljövőben a legdinamikusabb fejlődést produkálja. Ehhez azonban rengeteg empirikus vizsgálat szükséges. Nagy erénye az írásnak, hogy a pártok támogatottságának az elemzésekor a politikai publicisztikával ellentétben végig tárgyilagos tudott maradni. A pártok teljesítményének értékelését a stratégiai szavazóbázis nagyságára és a szavazatgyűjtő képesség

kettősségére alapozzák, amit a koalíciós potenciál képességének szempontjával egészítenek ki.

A következő két tanulmány ezeket a feltevéseket hivatott elmélyíteni. Kéri Lászlónak a politikai szocializációról írott cikke némi csalódást okozott. A hosszúra sikerült elméleti bevezetésben rögzítettek már régóta ismertek – ugyanúgy, mint az előző (szocialista) korszakot ismertető részben szereplő információk. A vége felé kezd érdekessé válni az írás, amikor az empirikus kutatások eredményeiről, majd a belőlük „körvonalazható csomópontokról” olvashatunk. Sajnos ott ér véget a tanulmány, ahol valóban izgalmassá kezd válni. Igazságtalanok vagyunk azonban a szerzővel szemben, hiszen tudjuk, hogy ezek a kutatások az utóbbi tíz évben szinte teljesen megszűntek. Ugyanakkor az írás gondolatmenetét lezárva olyan szocializációs ágensket, intézményeket, vagy stabil élethelyzeteket szed csokorba, amelyek egy kutatási program alapjának is tekinthetők. Érdemes lett volna akár csak elméleti szinten is továbbgondolni egy-két itt felvillantott ötletet. Ha a kutatások hiányoznak is, a társadalmi tapasztalat bőségesen rendelkezésre áll.

Simon János a politikai kultúráról írott tanulmányában a téma rövid áttekintését adja. Már a bevezetésben siet leszögezni, hogy a „politikatudomány egyik legvitatottabb fogalma a politikai kultúra”. Ez a kifejezés és kutatási irány az 1960-as években élte a virágkorát, hogy azután a 70-es években felhiguljon és érdektelenné váljon. Simon a téma ismert elméleteinek (Almond–Verbe, Pye) rövid összefoglalására vállalkozott, hogy azután a kevésbé fontosnak tartott teóriákról (Huntington, Inglehart, Lijphart, Reichel) még ennél is rövidebben írjon. A tanulmány olvasása közben néha az a benyomásunk támad, hogy a szerző maga sem hisz a téma fontosságában. A már cikk elején is igen kurtán lezárt gondolatsorok egyre rövidebbek lesznek. Pedig az írásban felbukkanó mondatok többször keltették fel az érdeklődésünket. Kíváncsiságunk nyilvánvalóan napjaink élményéből, a jelen magyar politikai kultúrájából fakad. De szívesen olvastunk volna részletesebben Inglehart eredményeiről a különböző generációk eltérő politikai kultúrájáról, vagy Heath vizsgálatáról az angolok társadalmi attitűdjét illetően. A rövid ismertetések néha az érthetőség rovására mennek. Jó példája ennek, hogy egy, az almondi felfogást bíráló nézetről (Barry, Patterman) mindössze egyetlen mondatban emlékezik meg olyanformán, hogy mi maradt ki az elméletükből, amiről egyébként semmi közelebbit nem ír. Itt egyrészt értelmi zavarról van szó, másrészt ez a téma mindenképpen megérett volna egy bővebb kifejtésre.

A Nemzetközi viszonyok fejezetet három szerző (Galló Béla, Hülvely István és Kulcsár Kálmán) munkáját tartalmazza. A tanulmányok címei igen sok hasonlóságot jeleznek, hiszen a szerzők nem részproblémákkal kívánnak foglalkozni, hanem a

téma átfogó kifejtésére vállalkoznak. Nem kis szerkesztői bravúrra és szerzői önmérsékletre vall, hogy az óhatatlanul felbukkanó ismétléseket sikerült a minimálisra csökkenteni. Az előző fejezettel ellentétben a témákat itt a súlyuknak megfelelő részletességgel fejtik ki. Galló Béla talán túlságosan is hosszasan boncolgatja, hogy a nemzetközi viszonyok elméletét önálló diszciplinának lehet-e tekinteni. Korábban ugyanis a nemzetközi jog, a diplomáciatörténet vagy a világgazdaságtan uralta ezt a területet. Az önálló tudománnyá válás alapos áttekintése után az elméleti fogódzókát kísérli meg a gyakorlatban alkalmazni. A leíró részeknél sok esetben érezhető az elméleti keretekhez való túlságos ragaszkodás. Ne legyünk azonban szigorúak a szerzőhöz, hiszen az oktatás során kiválóan lehet használni ezeket a bonyolult, de mégis áttekinthető rendszerbe szerkesztett ismereteket.

A másik két szerző is elméleti alapok ismertetésével kezdi írását, de azután igen gyorsan a teória gyakorlati alkalmazása felé fordulnak. Érdekes kísérlet Hülvely Istváné, aki az európai ókor és a középkor történetét elemzi politológiai szemlélettel. Izgalmas olvasmány és mindenki figyelmébe ajánlható ez a munka, azt követhetjük: egy új diszciplína a maga szemléletével és fogalomkészletével miként hatol be egy korábban a történettudomány és a filozófia által uralt területre.

A kötet utolsó fejezete izgalmas és valóban új területre kalauzol, noha a cím némileg meghökkent bennünket. A „Politikai tudatformák” fejezetcím ugyanis sajátos (régi) reminiszcenciákat takar, de ez még nem lenne különösebben baj. Aprócska észrevétel ez, de az utána következő tanulmányok témája sem igazán harmonizál ezzel a címmel. A politológia új tudástípusairól, frissen kibontakozó új tudományokról olvashatunk ugyanis. Szabó Márton a politikai tudáselméletekről ír, de lényegében a politikai kommunikáció alapösszefüggéseit boncolgatja. Élményszerű és igen alapos tanulmánya bizonyítja, hogy ez a fiatal diszciplína milyen irányokban fejlődik (fejleszthető) tovább. Írása elején talán túl mereven ragaszkodik a politikai tudás különböző értelmezéseihez, de a későbbiekben gondolatmenete és stílusa oldottabbá válik, így vezet el bennünket egy valóban izgalmas világba. „A nagy ideológiai csatákat tehát mintha a politikai kulcsszavak és szimbólumok, a politikai stílus uralásáért folyó nyelvi küzdelmek váltották fel” – írja például. Megváltozott a társadalom, megváltozott a politika világa is, aminek a tudományhoz alkalmazkodnia kell. Az új helyzetre Szabó szerint a politikatudomány kétféle módon válaszolt. Egyrészt újragondolta és értelmezte a régi témákat, másrészt új irányokban tájékozódott azáltal, hogy elkezdte a politikai tudás vizsgálatát. A szerző ennek négy területét: a politikai szemantikát, a szimbolikát, a retorikát és a kommunikatív-diszkurzív megközelítéseket tekinti át. A színvonalasan végigvezetett gondolatokból csak a

lényegesebbet emeljük ki: aki uralja a politika nyelvét, szimbólumait és képes párbeszédre a társadalommal, az a politikai tőke birtokosa.

Mint már jeleztük, a kötet írásai a politikai tudás új irányait is mutatják és új politológiai tudományterületeket is kijelölnek. A. Gergely András igen alaposan és igényesen tekinti át a politikai antropológiai kialakulását, tárgyát és érvényessége határát. Nem könnyű hozzászokni ahhoz a szituációhoz, amikor egy születő új tudomány zsákmányol terrénumot egy megszokott régi diszciplínától. A. Gergely a politikai antropológia tárgyát a politikai hatalom és uralom, a jog és a szabadság, az elnyomás, a biztonság, valamint a rend fogalma köré helyezi. Természetesen ezek a hagyományos politológia alapfogalmai is. A különbség gyökerei az 1950-es évekre nyúlnak vissza és David Easton munkásságához köthetőek. Az általa kidolgozott szerepvisselődési tipológia és az emberléptékű világok felé fordulás mérföldkönek bizonyult. A politikai antropológia vizsgálati terepét a lokalitások és az emberi kapcsolatok világában jelöli meg a szerző.

A könyv befejező írásában Lányi Gusztáv a politikai pszichológiával ismertet meg bennünket. A szerző az elnevezés megerősítéseként a tudomány történetét és a diszciplína sajátosságait tekinti át. Mindjárt az elején leszögezi, hogy a politika világának dzsungelében valójában emberek kavarognak. Éppen ezért a politizáló embert kell megismerni. Már a történeti áttekintésből is kiderül, hogy a politikai pszichológiát a kutatás módszertana és elméleti szabályai alapján pszichológiai tudományként kell meghatározni. Lányi azért emeli ki ezt a véleményét és azért foglalkozik igen részletesen módszertani és tudománytermészeti kérdésekkel, mert az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában ez a tudomány sokáig amorf terület volt a politológia, a szociológia és a pszichológia között. Ezzel kapcsolatban kifejezi félelmét is, hogy Magyarországon még sokáig megmarad ez a bizonytalan helyzet. Ez még önmagában nem lenne baj, de könnyen komoly félresiklásokat eredményezhet ez az állapot, amire több példát is hoz. Az írás végén nagyon áttekinthetően azokat a kiindulópontokat foglalja össze, amelyek megalapozhatják a „politikai magatartás pszichológiai vizsgálatát”.

Érdekes és egyben értékes ez a kiadvány, hiszen különböző tudományterületeket, megközelítési módokat és – mondjuk ki nyíltan – eltérő felfogásokat ismerhetünk meg belőle. Ezért is nagyon találó a kiadvány címe. Ugyanis így együtt, egymás mellett alkotnak „kerek egészet” a politológia különböző területei, az eltérő felfogások. Így nemcsak bátran ajánlható tankönyvet, kézikönyvet vehet kezébe az olvasó – megismerheti egy intézmény munkáját is, amelyre méltán lehetnek büszkéek az ott dolgozók.